

Rashi As Biblical Interpreter

Prof. Yeshayahu Maori

Bernard Revel Graduate School

בס"ד, אביב תשס"ה

שם הקורס: רש"י כפרשן מקרא
שם המרצה: פרופ' ישעיהו מאורי

מטרת הקורס: הכרה כללית של היצירה הפרשנית-מקראית של רבי שלמה יצחקי (רש"י) על רקע זמנו והשכלתו; מקורותיו הפרשניים ודרכי שימושו בהם (במיוחד: יחסו למקורות חז"ל); הכרת המתודות הפרשניות המאפיינות את פרשנותו המקראית; הכרת ספרי העזר ללימוד הנושא.

מהלך הקורס: לאחר מבוא קצר על יצירתו הפרשנית של רש"י והדרכה בשימוש בכמה מספרי העזר, נקרא קטעים נבחרים מפירושו לתורה, אגב דיון מתודולוגי בגישה הפרשנית העולה מפירושו. הדיון יכלול השוואות עם פרשנים שונים מימי הביניים, ובמיוחד בינו ובין רשב"ם וראב"ע.

התלמידים יחויבו להגיש עבודת תרגיל. הבחינה תכלול שאלות המתייחסות לחומר שנלמד בכיתה, לחומר שהוכן בבית ולחומר ביבליוגרפי שיימסר לתלמידי הקורס במהלך השיעורים, מתור רשימת הספרות הרשומה להלן. בבחינה רשאים התלמידים להשתמש בתנ"ך שלם וברשימות בכתב ידם.

ביבליוגרפיה נבחרת

א. מהדורות

1. ברלינר א' (מהדיר), רש"י על התורה, ברלין תרכ"ז; מהד' שניה, פרנקפורט א"מ תרס"ה (דפוס-צילום עם 'הוספות ומילואים' מאת ח"ד שעוועל, ירושלים תשכ"ב).
שעוועל ח"ד (מהדיר), פירושי רש"י על התורה, ירושלים תשמ"ב.
2. כהן מ' (מהדיר), בראשית, יהושע - ישעיהו, יחזקאל, תהלים, בסדרת מקראות גדולות הכתר, הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, ירושלים, תשנ"ב-תשס"ג.
3. קצנלנבוגן מ"ל (מהדיר), יהושע-שופטים עם פירוש רש"י, ירושלים תשמ"ז; שמואל עם פירוש רש"י (ועם מצודת דוד ומצודת ציון), ירושלים תשנ"ה.
3. לוי ב"י (מהדירה), פירוש רש"י לספר שמואל, דיסרטציה, ישיבה אוניברסיטה, 1987.
4. מאהרשען י' (מהדיר), פרשן-דתא, הוא פירוש רש"י על נ"ד, חלק א', תרי עשר, אמסטרדם תרצ"ה; חלק ב' ישעיהו, ירושלים תרצ"ג; חלק ג', תהלים, ירושלים תרצ"ו.
5. שושנה א' (מהדיר), רש"י בנוסח חדש שלם ומתוקן בתוך: ספר איוב מבית מדרשו של רש"י (יחד עם רבינו תם; תלמיד רש"י), מכון אופק, ירושלים תש"ס.
6. רוזנטאל י' (מהדיר), 'פירוש רש"י על שה"ש', בתוך: ספר היובל לש"ק מירסקי, ניו יורק תשי"ח, עמ' 130 – 188.
7. רוזן ג' (מהדירה), פירוש רש"י לקהלת, עבודת מ"א, אוניברסיטת בר אילן, תשנ"ו.
8. Levy A.Y. (ed.), Rashi's commentary on Ezekiel 40-48, Philadelphia 1931.

ב. מבחר פירושים על פירוש רש"י לתורה (=סופרקומנטרים):

9. פירושיהם של ר' אליהו מזרחי (רא"ם), מהר"ל מפראג ('גור אריה'), ר' מרדכי יפה ('לבוש האורה') ור' שבתי משורר בס ('שפתי חכמים') נדפסו (גם) זה לצד זה בהוצאות ובהדפסות שונות, וביניהן:

אוצר פירושים על התורה, ירושלים תשי"ח; אוצר מפרשי התורה, ירושלים תשל"ג (צילום דפוס ווארשא תרכ"ב); וכן במקראות גדולות, הוצאת חורב. פירושו של רא"ם יצא לאור עם ביאורים והערות על ידי מ' פיליפ, פתח-תקוה תשנ"ב - תשנ"ד; פירושו של מהר"ל יצא לאור עם ביאורים והערות על ידי י' הרטמן, ירושלים תשמ"ט - תשנ"ה.

10. ר' יהודה כלץ, משיח אלמים, ירושלים תשמ"ו (מהד' מ' פיליפ, פ"ת תשס"א).
11. ר' אברהם בקראט הלוי, ספר זכרון, מהד' מ' פיליפ, פ"ת תשל"ח (מהד' שלישית עם תיקונים, שם תשנ"ח).
12. ר' יששכר בער איילנבורג, צידה לדרך, פראג שפ"ג (נדפס מחדש בירושלים תשנ"ח).
13. ר' דוד הלוי, דברי דוד, מהד' ח"ד שעוועל, ירושלים תשל"ח.
14. ר' דוד פארדו, משכיל לדוד, ויניציאה תקכ"ה (ד"צ ירושלים תשכ"ח).
15. ר' זאב ואלף היידנהיים, הבנת המקרא, ווילנא תרמ"ח (ד"צ במקראות גדולות הוצאת פרדס, ירושלים תשט"ו).
16. ר' יצחק הורוויץ, באר יצחק, לבוב תרל"ג (נדפס מחדש בירושלים תשכ"ח).
17. ר' ישע' הלוי וייס, לקט בהיר, ברוקלין תשמ"מ.
18. ר' מנחם מ' בראכפעלד, יוסף הלל, ניו יארק תשמ"ז.
19. שמואל פ' גלברד, לפשוטו של רש"י, ירושלים - פתח תקוה תשל"ח - תש"ן.
20. אחד עשר מפרשי רש"י נדפסו זה בצד זה בתוך: ספר תורת אלוקים, המאורות הגדולים, ירושלים תשנ"ב.

ג. מחקרים וספרי עזר:

21. אביניר י', היכל רש"י, 4 כרכים, תל-אביב, ת"ש-תש"כ (כרכים א'-ב'), מהדורה מורחבת, ירושלים תש"מ-תשמ"ה).
22. איגוס א"י, רש"י ובית מדרשו, ההיסטוריה של עם ישראל - תקופת האופל, תל-אביב תשל"ג, עמ' 123 - 143; 258 - 262.
23. אליקים נ', שיטתו הפרשנית של רש"י על פי פירושו לתורה, ירושלים תשנ"ה.
24. ארנד מ' פירוש רש"י לתורה, מחניים (רבעון למחקר, להגות ולתרבות יהודית), חוברת 3 (כסלו תשנ"ג), עמ' 92 - 109.
25. ארנד מ', לדרכו של רש"י בביאור מלים, רש"י - עיונים ביצירתו [מס' 81], עמ' 9 - 19.
26. ארנד מ', לברור המושג "פשוטו של מקרא", המקרא בראי מפרשיו [מס' 50], עמ' 237 - 261.
27. ארנד מ' ואחרים (עורכים), פרקי נחמה - ספר זכרון לנחמה ליבוביץ, ירושלים תשס"א.
28. בנית מ', פירוש רש"י למקרא ולעז העולם, בתוך: ע"צ מלמד (עורך), ספר זכרון לבנימין דה-פריז, ירושלים תשכ"ט, עמ' 151 - 267.
29. בן-שם מ"ד, מוסף רש"י: תורה, ירושלים תשמ"מ; נביאים וכתובים, שם תשמ"ה.
30. בער י', רש"י והמציאות ההיסטורית של זמנו, ספר רש"י (מס' 56), עמ' תפט - תקב.

31. ברלינר א', 'לתולדות פירושי רש"י' (תרגום מגרמנית י"א זיידמן), כתבים נבחרים, כרך ב' ירושלים תש"ט, עמ' 177 – 226 (=ספר רש"י [מס' 56], עמ' קכט – קסד).
32. גלס ב', פשט ודרש בפרשנותו של רש"י (תרגום מאת ש' שמידט של מס' 90), ירושלים תשנ"ב.
33. גרוס א', 'רש"י ומסורת לימוד התורה שבכתב בספרד', רש"י – עיונים ביצירתו [מס' 81], עמ' 27 – 55.
34. גרוסמן א', 'הגהות ר' שמעיה ונוסח פירוש רש"י לתורה', תרביץ ס (תשנ"א), עמ' 67 – 98. (גרוסמן הגיב, בין היתר על מאמרו של טויטו [מס' 43]. הוויכוח נמשך בתרביץ סא [תשנ"ב], עמ' 85 – 116, 305 – 315, שם סב [תשנ"ג], עמ' 297 – 301, 621 – 624).
35. גרוסמן א', חכמי צרפת הראשונים, ירושלים תשנ"ה, עמ' 121 – 253.
36. גרוסמן א', 'פולמוס דתי ומגמה חינוכית בפירוש רש"י לתורה', פרקי נחמה [מס' 27], עמ' 187 – 205.
37. גרינברג י"א, לעזי רש"י בתנ"ך, מהד' שנייה, ירושלים תשנ"ב.
38. גרינברג מ' (עורך), פרשנות המקרא היהודית – פרקי מבוא, ירושלים תשמ"ג (=אנציקלופדיה מקראית, כרך ח', עמ' 641 – 722); על רש"י: הנ"ל, עמ' 70 – 75 (=עמ' 690 – 695).
39. גרינברג מ', 'היחס בין פירוש רש"י לפירוש רשב"ם לתורה', בתוך: זקוביץ י' ורופא א' (עורכים), ספר י"א זליגמן, כרך ב', ירושלים תשמ"ג, עמ' 559 – 567.
40. היינמן י', זרכי האגדה, מהד' שנייה, ירושלים תשי"ד.
41. וייס א"ה, תולדות רבינו שלמה בר יצחק, וויען, תרמ"ב.
42. זנה י', 'לביקורת הטכסט של פירוש רש"י על התורה', HUCA כרך 15 (1940), עמ' לז – נו.
43. טויטו א', 'על גלגולי הנוסח של פירוש רש"י לתורה', תרביץ נו (תשמ"ז), עמ' 211 – 242.
44. טויטו א', 'גישות שונות בחקר פרשנות המקרא של רש"י' (ביקורת על מס' 75), שם, עמ' 439 – 447.
45. טויטו א', 'הרקע ההיסטורי של פירוש רש"י לפרשת בראשית', רש"י – עיונים ביצירתו (מס' 81), עמ' 97 – 105.
46. טויטו א', 'בין פרשנות לאתיקה: השקפת העולם של התורה לפי פירוש רש"י', המקרא בראי מפרשיו (מס' 50), עמ' 312 – 334.
47. טויטו א', 'דרכו של רש"י בשימושו במדרשי חז"ל – עיון בפירוש רש"י לשמות א 8 – 22 בתוך: דסברג א' ופישרמן ש' (עורכים), טללי אורות, ט (תש"ס), עמ' 51 – 78.
48. טולידאנו י"מ, אפריון, ירושלים תרס"ה.
49. טרופר מ', בשבילי מקרא ורש"י, ישראל (חמ"ד) תש"ם 153 – 199.
50. יפת ש' (עורכת), המקרא בראי מפרשיו – ספר זכרון לשרה קמין, ירושלים תשנ"ד.
51. ליבוביץ נ', 'דרכו של רש"י בהבאת מדרשים לתורה', עיונים חדשים בספר שמות, ירושלים תש"ל, עמ' 485 – 524.
52. ליבוביץ נ' ומ' ארנד, פירוש רש"י לתורה – עיונים בשיטתו, האוניברסיטה הפתוחה, תל-אביב תש"ן.

53. ליפשיץ א"מ, רש"י, ווארשא תרע"ב (=ספר רש"י [מס' 56], עמ' קסה – רפה).
54. מורשת מ', 'גישתו של רש"י לבעיית ה"תמורה" בתורה', אפיקי נחלים א (תשכ"ח), עמ' 132 – 153.
55. מורשת מ', 'רש"י על הומונימים דקדוקיים בתורה', בית מקרא עב (תשל"ח), עמ' 93 – 116.
56. מימון י"ל (עורך), ספר רש"י, מהד' שנייה, ירושלים תשט"ז.
57. מירסקי א', 'רש"י ומחברת מנחם', סיני, כרך המאה, ירושלים תשמ"ז, עמ' תקעט – תקפו.
58. מלמד ע"צ, 'פירוש רש"י לתורה', מפרשי המקרא – דרכיהם ושיטותיהם, ירושלים תשל"ה, עמ' 353 – 448.
59. מעיני ב' ואחרים (עורכים), רש"י השלם, בראשית – שמות, סוף פרשת תרומה (6 כרכים), ירושלים תשמ"ו – תשס"ג.
60. נבו י', 'דרכו של רש"י בהבאת מדרשים – עיון בדרכו של רש"י בשימוש במדרשים על פי הסברי מפרשיו', פרשנות המקרא הצרפתית, רחובות [חש"ד].
61. ניצן י', נבו י' וגרוס מ', 'דרכו הפרשנית של רש"י', בתוך: הנ"ל, דרכים בפרשנות המקרא: עיון בפרשנות ימי הביניים על התורה, הוצאת מכון מופ"ת, תל אביב תש"ס, כרך א, עמ' 37 – 108.
62. נצר נ', 'מקומה של לשון-חכמים בפרשנותו של רש"י למקרא, רש"י – עיונים ביצירתו [מס' 81], רמת-גן תשנ"ג.
63. סגל ח"ש, מונחי רש"י, ירושלים תשל"ט.
64. סגל י', גנוזות רש"י, ירושלים תשל"ט.
65. סגל מ"צ, פרשנות המקרא, מהד' שנייה, ירושלים תשי"ב, עמ' סג – סז.
66. נאמן פ', רש"י מפרש התורה, ירושלים תש"ו.
67. עובדיה א', 'פירוש רש"י לתורה ומפרשיו', ספר רש"י [מס' 56], עמ' תקמג – תקס.
68. עוקשי צ', "'פשוטו כמשמעו" – עיון במונח "כמשמעו" בפירוש רש"י וזיקתו ל"פשוטו של מקרא", מגדים כה (כסלו תשנ"ו), עמ' 133 – 145.
69. פאזנאנסקי ש"א, מבוא על חכמי צרפת מפרשי המקרא, ווארשא תרע"ג, עמ' XXII – XIII.
70. פדרבוש ש' (עורך), רש"י, תורתו ואישיותו, ניו-יורק תשי"ח.
71. פלורסהיים י', רש"י למקרא בפירושו לתלמוד: תורה, ירושלים תשמ"א; נביאים, שם תשמ"ה; כתובים, שם תשמ"ט.
72. צונץ י"ל, תולדות רש"י (תרגם מגרמנית ש' בלאך), מהד' שנייה, ווארשא תרכ"ב.
73. קופרמן י', 'רש"י כפרשן שלא אליבא דהלכתא', פשוטו של מקרא: על מקומו של פשוטו של מקרא בשלימות התורה ובקדושתה, ירושלים תשס"א, עמ' 48 – 68.
74. קטן מ', אוצר הלעזים (המלים הצרפתיות שבפירושי רש"י על התנ"ך), ירושלים תשנ"א.
75. קמין ש', 'פירוש רש"י על שה"ש והוויכוח היהודי-נוצרי', שנתון למקרא ולחקר המזרח הקדום, ז-ח (תשמ"ד), עמ' 41 – 58 (= קמין ש', בין יהודים לנוצרים, ירושלים תשנ"ב, עמ' 31 – 61).
76. קמין ש', 'דוגמא בפירוש רש"י לשיר השירים', תרביץ נב (תשמ"ג), עמ' 41 – 58 (=שם), עמ' 13 – 30.

77. קמין ש', רש"י – פשוטו של מקרא ומדרשו של מקרא, ירושלים תשמ"ו.
78. רוזנטאל י', 'הפולמוס האנטי נוצרי ברש"י על התג"ך', רש"י, תורתו ואישיותו [מס' 70], עמ' 45 – 59 (=הג"ל, מחקרים ומקורות, א, ירושלים תשכ"ז, עמ' 101 – 116).
79. רחמן י', אגדת רש"י, תל-אביב 1991.
80. רפל ד', רש"י – תמונת עולמו היהודית, ירושלים תשנ"ה.
81. שטיינפלד צ"א (עורך), רש"י – עיונים ביצירתו, רמת-גן תשנ"ג.
82. שפירא י', 'פרשני רש"י על התורה', בצרון ב (ת"ש); עמ' 426 – 437.
83. שפירא י', 'הפירוש הכפול אצל רש"י: נטייה לדואליזם?', המקרא בראי מפרשיו [מס' 50], עמ' 287 – 311.
84. Banitt M., Rashi – Interpreter of the Biblical Letter, Tel Aviv 1985.
85. Englander H., 'Rashi's View of the Weak פ"ו and ע"ע Roots', HUCA 7 (1930), pp. 399-437.
86. Idem, 'Grammatical Elements and Terminology in Rashi's Biblical Commentaries', Part 1, ibid. 11 (1936), pp. 367 – 389; Part 2, 'Rashi's Vowel Terminology', ibid. 12/13 (1937/8), pp. 505 – 521.
87. Idem, 'Grammatical Elements and Terminology in Rashi'. Ibid. 14 (1939), pp. 387 – 429.
88. Idem, 'A Commentary on Rashi's Grammatical Comments'. Ibid. 17 (1942/3), pp. 427 – 498.
89. Freiman A., 'Manuscripts Supercommentaries on Rashi's Commentary on the Pentateuch', Rashi Anniversary Volume [nu. 91], pp. 73 – 114.
90. Gelles B.J., Peshat and Derash in the Exegesis of Rashi, Leiden 1981.
91. Ginsberg H.L. (ed.), Rashi Anniversary Volume, New York 1941.
92. Hailperin H., Rashi and his Word, Pittsburgh 1957.
93. Idem, Rashi and the Christian Scholars, ibid. 1963.
94. Van der Heide A., 'Rashi's Biblical Exegesis. Recent Research and Development', Bibliotheca Orientalis 41 (1984), pp. 292-318.
95. Kamin S. J.S.S 36 (1985), pp. 126 – 130 (ביקורת על מס' 90).
96. Levy B.B., 'Rashi's Commentary on the Tora: A Survey of Recent Publication', Tradition 23 (1988), pp. 102 – 116.
97. Liver M. Rashi (translated from French by A. Szold), Philadelphia 1906.
98. Marx A. 'The Life and Work of Rashi', Rashi Anniversary Volume [nu. 91], pp. 9 – 30.
99. Pereira-Mendoza J., Rashi as Philologist, Manchester 1940.

100. Shershevsky E., Rashi the Man and his World, New York 1982.
101. Smalley B., The Study of the Bible in the Middle Ages, third edition, Oxford 1983.
102. Tene D. 'Linguistic Literature, Hebrew', Encyclopedia Judaica, vol. 16, pp. 1352 – 1390.
103. Touitou E. 'Rashi's Commentary on Genesis 1 – 6 in the Context of Judeo-Christian Contraversy', HUCA 61 (1990), pp. 159 – 183.
104. Waxman M., 'Rashi as Commentator of the Bible', תורתו ואישיותו [nu. 70], pp. 9-47.

השלמות

105. אליקים ג, דקדוק ולשון בפירושי רש"י על התורה, גבעת ושינגטון תשס"ד.
106. גלברד ש"פ, 'מטרותיו של רש"י בפירושו על התורה', מגדים לג (תשס"א), עמ' 59-74.
107. גמליאל ח', 'תפיסות תחביריות בפירוש רש"י לתורה' דיסרטציה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשס"ג.
108. ויזל ע', 'מקומו של תרגום אונקלוס בעבודתו הפרשנית של רש"י', עבודת גמר לתואר מוסמך, החוג למקרא האוניברסיטה העברית, ירושלים תשס"ג.
109. זאנד א', "'הפשט המדרשי" של רש"י לעומת "הפשט המילולי" שלפניו', שאנן ט (תשס"ד), עמ' 89-135.
110. מאורי י', "'תיקון סופרים" ו"כינה הכתוב" בפירוש רש"י למקרא', בתוך: אלמן י' ואחרים (עורכים), נטיעות לדוד, ספר היובל לדוד הלבני, ירושלים תשס"ה.